

ӘОЖ 631.617.581.14:631.53.02

¹А.Т.Қуатбаев*,
¹С.Т.Назарбекова, ²С.Л.Дүйсенбеков, ²С.К.Таирова,
¹Г.Калдыбекқызы, ¹А.А.Ташимбаева

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
 Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
²«ЖерҒӨО» РМК кешенді зерттеу филиалы,
 Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
 *E-mail: a.kuatbaev@mail.ru

Жамбыл облысы Байқадам ауылдық округінің табиғи мал жайылымдық алқаптарына геоботаникалық талдау

Мақалада Жамбыл облысы Байқадам ауылдық округінің табиғи малазықтық алқаптарының өсімдіктер жамылғысын зерттеу, оларды тиімді пайдалану, қорғау, өсімдік ресурстарын молықтыру шаралары мен ұсыныстары қарастырылған. Территорияның экологиялық жағдайы, өсімдік жабынының құрылымы және типологиялық құрамы, түрлердің территориялық таралуы, доминант түрлер анықталды. Далалық зерттеу мәліметтері бойынша флористикалық тізім 28 тұқымдастың 61 туысына жататын 80 түрді құрады.

Түйін сөздер: геоботаникалық зерттеулер, доминантты түрлер, өсімдіктер қауымдастығы, шабындық және мал жайылымдық жерлер, өсімдік жабыны.

A.T. Kuatbaev, S.T. Nazarbekova, S.L. Duysenbekov, S.K. Tayrova,
 G. Kaldybekkyzy, A.A. Tashymbaeva
**Geobotanical analysis natural grasslands Baykadam rural districts
 Zhambyl region**

This work contains research, which searched natural feed lands' plant cover of Baykadam rural district of Zhambyl region with the aim to use it efficient, protect them, develop recommendations. Research ecological conditions of area were defined, plant cover structure, typological structure, dominant types, territorial distribution of land types. According to the field research compiled floral list includes 80 species from 61 genera and 28 families.

Key words: geobotanical research, dominant species, community of plants, grass and feeding land, plant cover.

A.T. Қуатбаев, С.Т. Назарбекова, С.Л. Дүйсенбеков, С.К. Таирова,
 Г. Калдыбекқызы, А.А. Ташимбаева
**Геоботанический анализ кормовых угодий
 Байкадамского сельского округа Жамбылской области**

В данной работе рассмотрены изыскания, проведенные для изучения растительного покрова природных кормовых угодий Байкадамского сельского округа Жамбылской области с целью их рационального использования, охраны, разработки рекомендаций. Определено экологическое состояние местности, структура и типологический состав растительного покрова, территориальное размещение видов, доминантные виды угодий. По данным полевого изыскания составлен флористический список, включающий 80 видов из 61 рода и 28 семейств.

Ключевые слова: геоботанические изыскания, доминантные виды, сообщество растений, сенокосные и кормовые угодья, растительный покров.

Геоботаникалық зерттеу жұмыстары сол аймақтың табиғи-климаттық ерекшеліктеріне тәуелді табиғи малазықтық алқаптардың өсімдіктер жамылғысын тиімді пайдалану, қорғау, өсімдік ресурстарын молықтыру шаралары мен ұсыныстар жасау мақсатында жүргізіледі. Зерттеу барысында өсімдік жабынының құрылымы, типологиялық құрамы, түрлердің территориялық таралуы, ауданы, түсімі, жем сапасы, культуртехникалық жағдайы, табиғи мал жайылымдық жерлердің қазіргі қолданылуы, оларды рационалды қолданудың мүмкіндіктері анықталды.

Жұмыстың мақсаты – Жамбыл облысы Байқадам ауылдық округінің жер ресурстарының жалпы сипаттамасын беру; өсімдіктер жабынының қазіргі жағдайын зерттеу; зерттеліп отырған округте өсетін өсімдіктер тұқымдастарының тізімін жасау, малазықтық, жайылымдық жерлердің жағдайын анықтау және пайдалы және деградацияға ұшыраған аймақтардың культуртехникалық жағдайын жақсарту үшін ұсыныстар жасау [1-4].

Геоботаникалық зерттеулер 1:50000 масштабтында 18951 га ауданда жүргізілді. Ауылшаруашылық жерлердің ішінде жайылымдар 3970 га, жыртылған жерлер 25 га ауданды алып жатыр. Байқадам ауылдық округінің жалпы ауданы 2010 жылғы зерттеулер шегінде компьютердің есептеу мәліметтері бойынша 18951 га құрайды, оның ішінде ауылшаруашылық жерлер – 15546 га, басқа жерлер – 3405 га. Ауылшаруашылық жерлердің 15177 га жайылымдар, 343 га жыртылған жерлер және көпжылдық өсімдіктер (қара сексеуіл) – 26 га. Басқа жерлер қатарына жатқызылады: ағашты-бұталытоғайлар – 590 га, шаруашылық құрылыстар – 3 га, елді мекендер – 315 га, сулы бекейлер – 629 га, сорлар – 3 га, тақырлар – 30 га, тау жыныстары – 1800 га, басқа (карьер, қираған жерлер, зираттар) – 35 га.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеу жұмысының негізгі нысаны – Жамбыл облысы Байқадам ауылдық округінің территориясында кездесетін өсімдіктер популяциялары. Сарысу ауданының оңтүстігінде орналасқан, кадастрлық кварталдары 06-094-029-031; 06-094-037; 06-094-060; 06-094-061. Әкімшілік орталығы – Саудакент ауылы.

Геоботаникалық зерттеу жұмыстарын жүргізу 3 кезеңнен дайындық, далалық және камералдық кезеңдерден тұрады.

Дайындық кезең. Дайындық кезеңде келесі жұмыстар жүргізіледі: жұмыс жүргізілетін объект және зерттеу масштабы жоспарланды; орындау мерзімі жоспарланып, анықталды; жоспарлы-картографиялық материалдар жиналып, зерттеу жұмысы жүргізілетін шаруашылықтың шекарасы нақтыланып, бекітілді; объект туралы толық ақпарат алу үшін әдебиеттермен танысып, өсімдіктері, табиғи-климаттық жағдайы, топырағы туралы мәліметтер жинақталды; талдау жасау үшін алдыңғы жылдарда жүргізілген геоботаникалық, топырақ зерттеу жұмыстарының картографиялық материалдары жинақталды; топокарталар, фотопландар, схемалар тандалып алынды; топырақтың және өсімдіктердің систематикалық (жүйелік) тізімдерімен жұмыс жүргізілді.

Жинақталған материалдар тиянақты түрде қаралып, талдау жасалынады, зерттелетін аймақта сирек кездесетін, ерекше қорғауға алынған, дәрілік, улы және т.б. өсімдіктердің тізімі жасалып, алдын ала табиғи азықтық алқаптардың типтерінің тізімі жасалынды.

Далалық кезең. Далалық кезеңде территорияны рекогносцировкалық шолып өту, малазықтық алқаптарды геоботаникалық картаға түсіру, өсімдіктер мен топырағын сипаттау, табиғи малазықтық алқаптардың мәдени-техникалық жағдайын сипаттау, оларды тиімді пайдалану және жақсарту шараларын анықтау, шөптің өнімділігі мен азықтың сапасын анықтау және далалық кезеңде жиналған материалдарды өңдеу жұмыстары жүргізілді.

Камералдық кезең. Камералдық кезеңде далалық геоботаникалық зерттеу барысында жиналған материалдарды өңдеу жұмыстары жүргізілді. Өңдеу жұмыстарына төмендегі түрлер кірді:

- флоралық құрамын анықтап, нақтылау;
- типологиялық құрамын қалыптастыру және табиғи малазықтық алқаптардың типтерінің классификациясын жасап, легендасын құру;
- шабындықтар мен жайылымдардың өнімділігін есептеу (мерзім бойынша);
- контурдың ауданын анықтап, есептеу;
- геоботаникалық картаға контурлар ведомостін рәсімдеу;
- табиғи малазықтық алқаптардың геоботаникалық авторлық картаны жасау және рәсімдеу;
- табиғи малазықтық алқаптардың мәдени-техникалық жағдайының және тиімді пайдалану жөнінде ұсыныстар картотегрмасын жасау және рәсімдеу [5, 6].

Нәтижелер және оларды талдау

Байқадам ауылдық округінің территориясы таулы-шөлді-далалық зонаға, ашық-қаштанды топырақ және ашық солтүстік қара топырақ зона астына жатады. Рельефтің негізгі типі таулы әлсіз толқынды жазықтықтар және аласау таулы Қаратау жотасы.

Климаттық жағдайының ерекшелігіне шұғыл континенттілік, жауын-шашын мөлшерінің аздығы және олардың жыл мезгілдері бойынша біркелкі емес таралуы, булану процесінің интенсивтілігі жатады. Өсімдік жабынын шөлді-далалық өсімдіктер құрайды.

Тұқымдастар ішінде түрлерінің саны бойынша алабұталар басым (*Chenopodiaceae* Vent.) – 19 түр, қоңырбастар (*Poaceae* (R.Br.)) – 15 түр, күрделі гүлділер (*Asteraceae* (Bercht.)) – 12 түр, бұршақтар (*Fabaceae* (Lindl.)) – 6 түр, крест-гүлділер (*Brassicaceae* (Burn.)) – 4 түр, раушан-гүлділер (*Rosaceae* Juss.) – 3 түр, қияқөлендер (*Cyperaceae* Juss.), далагүлділер (*Liliaceae* Juss.), шатыршагүлділер (*Apiaceae* (Lindl.)), ерінгүлділер (*Labiatae* Juss.) 2 түрден, қалған тұқымдастардың бір ғана түрлері кездеседі.

Өсімдік жабының доминанттары 25 түр.

Ең көп кездесетін тіршілік формасы көпжылдықтар – 60 түр, соның ішінде көпжылдық шөптесін өсімдіктер – 37 түр, бұталар – 11 түр, бұташықтар – 4 түр, жартылай бұталар – 5 түр, жартылай бұташықтар – 1 түр, ағаштар – 2 түр. Шөптесін көпжылдықтарға қоңырбастар, күрделігүлділер тұқымдасына жататын өсімдіктер жатады.

Бұталар, бұташықтар, жартылай бұташықтар және ағаштар – бұл қылшалар (*Ephedraceae* Wettst.), тарандар (*Polygonaceae* Lindl.), алабұталар (*Chenopodiaceae* Vent.), раушангүлділер (*Rosaceae* Juss.) және т.б. тұқымдастар өкілдері.

Көпжылдықтар зерттеліп отырған территорияда эдификаторлық қызмет атқарады, олардың ішінде тіпшак (*Festuca sulcata* Hack.), Лессингтүсті жусан (*Artemisia sublessindiana* (Kell.) Krasch.), боз жусан (*Artemisia terrae-albae*), аралық ажырық (*Aeluropus intermedius*) (ажырық) атап өту керек.

Біржылдықтар тобын (18 түр) қоңырбастар (*Poaceae* (R.Br.)), алабұталар (*Chenopodiaceae* Vent.), крестгүлділер (*Brassicaceae* (Burn.)), ти-

мелеялар (*Thymelaeaceae* Juss.) тұқымдастарының өкілдері құрайды.

Біржылдықтар модификациялық қалың шөп түзеді (эфемерлер: арпаған (*Bromus tectorum* L.), шығыс мортығы (*Eremopyrum orientale* (L.) Jaub. et Spach.) және біржылдық ақтікендер: тарбақ торғайоты (*Climacoptera brachiata* (Pall.) Botsch)).

Екіжылдықтарға тарбиған гүлшекіре және торғайкөкбас жатады.

Биік бөліктердің табиғи өсімдіктер жамылғысы тыпшақты және Қаратау жусанды жайылымдарының көп болуымен сипатталады. Тіпшак (*Festuca sulcata* Hack.), Қаратау жусаны (*Artemisia karatavius* Krasch.), сондай-ақ эфемерлер: жуашықты қоңырбас (*Poa bulbosa* L.) доминанттар. Сирек парсы қара раушаны (*Hulthemia persica* (Michx.) Bornm.) және Тікенді лақан (*Scaligeria setacea* (Schemk) Korov.) кездеседі.

Территорияның оңтүстік бөлігіндегі таулы жазықтықтарда баялышты қауымдастықтар таралған. Олар ашық солтүстіктік сұр топырақта және тұздық дәрежесі және механикалық құрамы әртүрлі сұр-қоңыр топырақта орналасқан.

Баялышты қауымдастықтар арасында сирек сұр жусанды жайылымдар таралған. Доминанттар: Лессингтүсті жусан (*Artemisia sublessindiana* (Kell.) Krasch.) және боз жусан (*Artemisia terrae-albae* Krasch.).

Ажырықты (*Aeluropus repens* (Desf.) Parl., *Aeluropus littoralis* (Gouan) Parl.) жайылымдар Шабакты өзенінің маңында, ашық сорлы сұр топырақта таралған.

Жантақты жайылымдар негізгі телімнің оңтүстігіндегі аз ғана ауданды алып жатыр. Жантақтан басқа эфемерлер де кездеседі: жуашықты қоңырбас (*Poa bulbosa*), толық қияқөлең (*Carex pachystylis* J. Gay), дескурайния София (*Descurainia sophia* (L.) Schur.), ақтікендер: құмебелек (*Ceratocarpus arenarius*), тарбақ торғайоты (*Climacoptera brachiata* (Pall.) Botsch) және т.б.

Төменде Байқадам ауылдық округінің территориясында анықталған өсімдік тұқымдастарының тізімі келтірілген.

Далалық зерттеу мәліметтері бойынша флористикалық тізім 28 тұқымдастың 61 туысына жататын 80 түрді құрады. 48 тип, 60 тип тармағы және 61 модификация анықталды.

1-кесте – Байқадам ауылдық округінде кездесетін өсімдіктер тізімі

№	Тұқымдас	Туыстар саны	Түрлер саны
1	Қырықбұйырлар тұқымдасы – <i>Equisetum</i> L.	1	1
2	Қылшалар тұқымдасы – <i>Ephedraceae</i> Wettst.	1	1
3	Қонырбастар тұқымдасы – <i>Poaceae</i> (R.Br.)	19	26
4	Қиякөпендер тұқымдасы – <i>Cyperaceae</i> Juss.	2	3
5	Лалагүлдер тұқымдасы – <i>Liliaceae</i> Juss.	1	1
6	Құртқашаңшылар тұқымдасы – <i>Iridaceae</i> Juss.	1	1
7	Тараңдар тұқымдасы – <i>Polygonaceae</i> Lindl.	3	3
8	Алабұталар тұқымдасы – <i>Chenopodiaceae</i> Vent.	2	2
9	Қалампырлар тұқымдасы – <i>Caryophyllaceae</i> Juss.	2	2
10	Кеуелдер тұқымдасы – <i>Capparidaceae</i> Juss.	1	1
11	Крестгүлділер тұқымдасы – <i>Brassicaceae</i> (Burm.)	3	3
12	Рәушангүлдер тұқымдасы – <i>Rosaceae</i> Juss.	6	9
13	Бұршақтар тұқымдасы – <i>Fabaceae</i> (Lindl.)	7	8
14	Қазтамақтар тұқымдасы – <i>Geraniaceae</i> Juss.	1	1
15	Сүттігендер тұқымдасы – <i>Euphorbiaceae</i> Juss.	1	1
16	Руталар тұқымдасы – <i>Rutaceae</i> Juss.	1	1
17	Құлжайырлар тұқымдасы – <i>Malvaceae</i> Juss.	1	1
18	Шайқурайлар тұқымдасы – <i>Hypericaceae</i> Juss.	1	1
19	Тимелеялар тұқымдасы – <i>Thymelaeaceae</i> Juss.	1	1
20	Шатышагүлдер тұқымдасы – <i>Apiaceae</i> (Lindl.)	2	2
21	Шырмауықтар тұқымдасы – <i>Gentianaceae</i> Juss.	1	2
22	Ерінгүлділер тұқымдасы – <i>Labiatae</i> Juss.	6	7
23	Сабынқөктер тұқымдасы – <i>Scrophulariaceae</i> Juss.	2	2
24	Бақажайрақтар тұқымдасы – <i>Plantaginaceae</i> Juss.	2	2
25	Ризиналар тұқымдасы – <i>Rubiaceae</i> Juss.	1	1
26	Үшқаттар тұқымдасы – <i>Caprifoliaceae</i> Juss.	1	2
27	Күрделігүлділер тұқымдасы – <i>Asteraceae</i> (Bercht.)	17	22
28	Талдар тұқымдасы – <i>Salicaceae</i> Mirb.	1	1

Әдебиеттер

1. Ларин И.В. Кормовые растения лугов и пастбищ СССР. – 1950. – Тт. 1-3.
2. Арыстанғалиев С.А., Рамазанов Е.Р. Растения Казахстана. Народные и научные названия. – Алматы: «Наука», 1977.
3. Быков Б.А. Геоботанический словарь. – Алма-Ата: «Наука», КазССР, 1973.
4. Рельеф Казахстана (пояснительная записка к геоморфологической карте Казахской ССР масштаба 1: 1500000). – Алма-Ата: «Ғылым», 1991.
5. Агроклиматические ресурсы Джамбулской области Казахской ССР. – Алма-Ата: Гидрометеоздат, 1978.
6. Инструкция по проведению крупномасштабных (1:1000-1:100000) геоботанических изысканий природных кормовых угодий Республики Казахстан. – Алматы, 1995.

References

1. Larin I.V. Kormovye rasteniya lugov i pastbishh SSSR. – 1950. – Тт. 1-3.
2. Arystangaliyev S.A., Ramazanov E.R. Rasteniya Kazahstana. Narodnye i nauchnye nazvaniya. – Almaty: «Nauka», 1977.
3. Bykov B.A. Geobotanicheskiy slovar'. – Alma-Ata: «Nauka», KazSSR, 1973.
4. Rel'ef Kazahstana (pojasnitel'naya zapiska k geomorfologicheskoy karte Kazahskoj SSR masshtaba 1: 1500000). – Alma-Ata: «Filyum», 1991.
5. Agroklimaticheskie resursy Dzhambul'skoy oblasti Kazahskoj SSR. – Alma-Ata: Gidrometeoizdat, 1978.
6. Instrukcija po provedeniju krupnomasshtabnyh (1:1000-1:100000) geobotanicheskikh izyskanij prirodnyh kormovyh ugodij Respubliki Kazahstan. – Almaty, 1995.